

VERBINDEND VERLEDEN

De betekenis van cultureel erfgoed (h)erkend?

Tekst: Michiel Flooren

Met de recente Unesco Werelderfgoed status van de Amsterdamse grachtengordel zullen de ruim elf miljoen bezoekers aan ons land, waarvan 18% om een culturele reden komt, ongetwijfeld groeien. Want erfgoed is populair. Dat blijkt ook uit de focus van de uit te reiken EDEN award voor dit jaar: een geslaagd toeristisch gebruik van erfgoed in een regio. Deze European Destinations of Excellence-award wordt in mei 2011 voor de derde keer uitgereikt aan een opkomende toeristische bestemming of regio in Nederland die zich op het gebied van duurzame ontwikkeling onderscheidt. Ook het Dutch DNA themajaar 2011 op initiatief van het Nederlands Bureau voor Toerisme & Congressen richt haar promotie in binnen- en buitenland op het verleiden van potentiële bezoekers met - onder meer - Nederlands erfgoed, gemaakt in Nederland door Nederlanders (www.dutchdna2011.com). Interessant is daarbij de vraag of deze interesse louter geldt voor erfgoed met monumentale waarde of ook voor het erfgoed van alledag dat het decor van onze leefomgeving kleurt. Wat is erfgoed eigenlijk en wat betekent het voor wie?

Erfgoed: wat is dat?

'Alles wat los en vast zit' meldt Cees van 't Veen, directeur van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, en doelt daarbij op de verbreding van het werkterrein van zijn organisatie. Was de focus van het RCE tot eind 2010 gericht op onroerend erfgoed zoals monumenten, archeologie en cultuurlandschap, sinds dit jaar gaat de aandacht ook uit naar roerend erfgoed zoals beeldende kunst en kunstnijverheid. Samen met het voormalige Instituut Collectie Nederland richt men zich voor rijksmonumenten inderdaad letterlijk op alles wat los en vast zit. Deze meervoudige betekenis van cultureel erfgoed doet ook in het buitenland opgang. De erkenning van de Spaanse flamenco-dans als werelderfgoed getuigt van het groeiend belang van immaterieel erfgoed: niet tastbare tradities uit het verleden die een wezenlijk element vormen van authentieke identiteiten. De recente erfgoedstatus van het zebrapad op Abbey Road en van het geboortehuis van Ringo Star geeft deze bedevaartsoorden van Beatlesliefhebbers een bijna iconische waarde. Dat tradities en rituelen tegenwoordig ook bij ons als erfgoed gekoesterd worden, blijkt duidelijk uit de definitie die het Nederlands Centrum voor Volkscultuur hanteert.

Het erfgoeddebat richtte zich tot dusverre voornamelijk op de kwalificaties van erfgoed (cultureel versus natuurlijk, authentiek versus namaak, betwist versus onbetwist). Momenteel breidt de discussie zich uit tot het begrip erfgoed zelf en wordt het begrip steeds meer en tegengestelde betekenissen toegedicht. Als gevolg van dit proces van betekenisgeving maar ook van de dynamiek in het toekennen van

column

STEVE AUSTEN

AMSTERDAM, ME BERLIN

De term cultuurtoerisme suggereert een zekere symbiose, tussen enerzijds cultuur (veelal kunst en erfgoed) en anderzijds toerisme. Voor de wat jongere lezertjes onder u is het misschien goed erop te wijzen dat nog niet zo lang geleden de woordvoerders uit beide bedrijfstakken elkaar te vuur en te zwaard bestreden. Dat bestrijden leidde in de regel tot het desavoueren van de culturele sector die 'er niets van begrijpt' door de Nederlandse geïnstitutionaliseerde toeristenindustrie. Talloos zijn de vruchteloze bijeenkomsten die ik qualitate qua tot diep in de jaren negentig heb bijgewoond, waarbij voor de zoveelste keer gepoogd werd de matige successen van de vele Holland Promotion campagnes in de schoenen te schuiven van de musea, theaters, concertzalen en festivaldirecties. Als het aan de Kaas- en Klompenboeren lag zou er gewoon ieder jaar een Rembrandt- van Gogh of Vermeerjaar moeten zijn, simpel toch?

Maar natuurlijk wel met geëigende merchandising: Vermeerkaas, Rembrandtkoek en van Gogh klompen.

Eén keer heb ik me laten verleiden om op de vermaarde ITB, de Internationale Turisten Börse in Berlijn, de aantrekkelijkheden van een stedenreis naar Amsterdam aan te prijzen vanwege het bijzondere culturele aanbod. Een treurig misverstand. Niet zozeer tussen de Duitse journalisten en mijzelf - ik werkte tenslotte al jaren in Berlijn, dus wist zo ongeveer wat de culturele preferenties van een Duits reislustig publiek waren - alswel vanwege het volslagen onbegrip dat bij mijn Nederlandse gastheren van het Rijkstoeristenbureau en hun Amsterdamse collega's bleek te bestaan. De meesten hadden nog nooit gehoord van de instellingen en kunstenaars uit hun eigen landje, laat staan dat ze ooit een voorstelling of concert hadden bezocht. Zou dat inmiddels veel beter zijn? Ik mag het hopen, zeker ben ik niet.

Nu is een prettige omstandigheid dat zich naast het massatoerisme waarvan de Amsterdamse wallen- en rondvaartbotenindustrie het jarenlang moest hebben een interessante en kapitaalkrachtige groep *citydwellers* heeft gevormd voor wie *low-budgetcarriers* en Engelstalige informatie op internet bepalen of ze naar Berlijn dan wel Amsterdam afreizen. Het mooie is dat de Holland-promotie hier niet of nauwelijks vat op krijgt. Globalisering leidt onvermijdelijk ook tot nieuwe gemeenschappen (communities) met smaakpreferenties die zich niet door nationale grenzen of stereotypen laten hinderen. Nu alles steeds meer op elkaar gaat lijken gaan mensen meer en meer op zoek naar hun *roots*; die blijken nogal verbonden met die van hun mede-Europeanen. Dat leidt weer tot een toenemende belangstelling voor materieel en immaterieel cultureel erfgoed, de daarbij

verschillende waarden door diverse groepen in hun verbinding met erfgoed, krijgt het begrip een steeds fluïder karakter. Zoals Lowenthal (1998) al stelde, ontwikkelt erfgoed zich steeds meer tot een breed begrip dat ook het recente en alledaagse verleden omvat.

Op zoek naar betekenis

Wat verbindt mensen met erfgoed en wie betreft dit? Waar komen de interesse en betrokkenheid vandaan, die verder gaan dan een bezichtiging? Het antwoord is dat erfgoed een rol speelt in het ontwikkelen van identiteiten, omdat het mensen in staat stelt zich te associëren met personen en gebeurtenissen van vroeger; het biedt hun daarmee een sociaal-culturele (welzijn en identiteit) en politieke betekenis (bijvoorbeeld nationale symbolen). Daarnaast bestaat er ook een economische en wetenschappelijke betekenis. Juist de sociale betekenis kan inspiratie geven voor betrokkenheid en verbondenheid met erfgoed.

Binnen het constructivisme als kennistheorie vormt de constructie van betekenissen een proces waarbij iets belangrijks of waardevols in het leven wordt verkregen in een sociale context. Vrijtijdsbeleving biedt veel ruimte om deze betekenisgeving te bereiken (Iwasaki, 2008). Aan dit proces dragen de volgende clusters bij:

- positieve identificatie, trots en spiritualiteit;
- positieve emoties en welzijn;
- leren, zelfactualisatie en persoonlijke ontwikkeling;
- kracht en weerstand;
- sociaal-culturele connecties en harmonie.

De identiteit van plaatsen en gebieden wordt beïnvloed door erfgoed. Identiteit is een veel gebruikt, maar evenzo gecompliceerd begrip. Binnen de samenleving heeft identiteit meerdere connotaties. Zo blijken toeristen zich graag te laten fotograferen tegen de fraaie achtergrond van een bekend monument om zich daarmee te identificeren. Individuele en groepsidentiteiten staan door het ambigue karakter van identiteit in constante wisselwerking met elkaar. Individuele identiteiten worden door een groep geïdentificeerd als collectieve identiteiten

die vervolgens worden geïdentificeerd door individuen binnen en buiten dat collectief. Identiteit is hiermee een gelaagd en meervoudig begrip, een construct dat altijd in de context van het gesprek en het verhaal geplaatst moet worden. Massey beschrijft de constructie van regionale identiteit treffend 'Regions are not "out there" waiting to be discovered; they are our (and others) constructions.' Mede als gevolg van het erkende belang van de beleveniseconomie en de attractiewaarde van erfgoed door de Raad van Europa bevorderen de Europese regio's duurzaam cultuurtoerisme

behorende verhalen, filmpjes en publicaties en de mogelijkheid je aan te sluiten bij gelijkgestemden die aan bepaalde aspecten nader aandacht willen besteden. Dit zou er toe kunnen leiden dat niet alleen binnenlands mecenaat ontwikkeld wordt, maar misschien zelfs privévermogen uit het buitenland aan sommige cultuurinstellingen geschonken kan worden om daarmee de verbinding met historische personen of fenomenen in het land van herkomst van de schenker of met zijn persoonlijke biografie zichtbaar te maken.

Voorwaarde voor dit alles is een oriëntatie van de kunst- en cultuurinstellingen op hun identiteit, de samenhang met de lokale en internationale geschiedenis, de bredere (cultuur-) historische context en de aansluiting met geavanceerde elektronische zoekmethoden die nu in recordtempo ontwikkeld worden. Eén segment van het Nederlandse kunstaanbod zal echter naar alle waarschijnlijkheid de beoogde verbinding met een nieuw internationaal publiek niet kunnen maken, althans niet zónder ingrijpende vernieuwing: dat is de Nederlandstalige podiumkunst. Amsterdam mag dan in vergelijking met andere Europese hoofdsteden per km² en per inwoner het rijkste professionele kunstaanbod hebben; het zal nog moeite kosten om op een willekeurige doordeweekse dag een toneelminnende vriend uit Madrid, Londen of Warschau aan een enigszins begrijpelijke voorstelling te helpen. In Amsterdam zijn slechts zéér sporadisch voorstellingen van grote repertoiregezelschappen te zien, Nederland heeft ze in de jaren zeventig opgeheven, dus gaat het om gastprogrammering uit het buitenland, vooral te zien in de Rotterdamse Schouwburg die hierin een voorhoede positie inneemt. Wat er elders doorgaans te zien is, wijkt zozeer af van het internationale idioom dat zónder kennis van de taal er geen touw aan vast te

knopen is. Dat is voor een Nederlandse toneelliefhebber op bezoek in Madrid, Londen of Warschau wel anders. Ook zónder kennis van de taal is een King Lear, Faust of Tsjechov van het respectievelijke nationale toneel uitstekend te volgen.

Het kan dus geen kwaad vast te stellen dat Amsterdam, maar ook andere grote steden in Nederland internationaal gezien in hun theaters en schouwburgen niets noemenswaardigs aan te bieden hebben. Daarmee zijn ze voor het opkomend cultuurtoerisme van geen enkel belang en kunnen er dus ook niet van profiteren. De andere kunsten des te meer: muziek in alle vormen en maten, fotografie, beeldende kunst, ballet en dans, erfgoed.

Door de professionalisering en internationale oriëntatie in deze sectoren is het cultuurtoerisme steeds onafhankelijker geworden van de bestaande enigszins verouderde promotie-instrumenten die de Nederlandse toeristenindustrie er helaas nog al te veel op na houdt. Nu er signalen zijn dat de negatieve aspecten van het massatoerisme door de overheid steeds meer gezien worden liggen nieuwe allianties met gemeenten en provincies in het verschiet.

Dr.(h.c.) Steve Austen is visiting professor, consultant en publicist (www.steveausten.nl).

als motor van de vrijetijdseconomie. Naast nominaties door experts vestigen burgerinitiatieven de aandacht op alledaags erfgoed door hieraan betekenis te geven. Een inspirerend voorbeeld hiervan is de Stichting IJsselhoeven (www.ijsselhoeven.nl) die in de IJsselvallei bewoners en belangstellenden inspireert voor en betreft bij gebiedsontwikkeling door zowel experts als leken tot co-creatie te stimuleren ter behoud en ontwikkeling van hoeven en hun omgeving. De hieruit ontstane identiteitsfabriek IJsselvallei zoekt zo nieuwe dragers van regionale identiteit, waarmee bewoners en bestuurders zich verbonden voelen.

Belang voor beleid

Erfgoed maakt deel uit van diverse beleidsagenda's waarin ruimtelijke kwaliteit wordt verzilverd door vertaling naar gebruikswaarde, belevingswaarde en toekomstwaarde. Vragen die daarbij rijzen, zijn: welke waardering verlenen mensen aan ruimtelijke kwaliteit vanuit het perspectief van bewoner dan wel bezoeker? Bestaat er duidelijkheid hoe de vrijetijdsmarkt de kansen die erfgoed biedt, kan benutten? Welke *drivers* bij bedrijven en organisaties bieden aantrekkelijke perspectieven voor succesvol hergebruik? De praktijk leert dat, ondanks de successen van bijvoorbeeld de Westergasfabriek in Amsterdam of de Creatieve Fabriek in Hengelo, er geen garantie is dat marktpartijen staan te trappelen om te gaan ondernemen ten behoeve van waardecreatie. Daarom is inzicht in de vraag voor de erfgoedsector, die nog steeds sterk aanbodgedreven is, zo van belang (Munsters, 2007). Inzicht in de motieven, wensen en behoeften van de gebruiker geeft uitzicht op een succesvol hergebruik. Daarnaast is het achterhalen van betekenissen vanuit verschillende perspectieven van bezoekers, bewoners en bedrijven essentieel.

Herbestemming: een opgave

Niet voor niets is 2011 het jaar van de herbestemming: onrustbarende landelijke cijfers geven aan dat momenteel meer dan 1000 monumentale gebouwen leegstaan, met een wekelijks aangroei van weer één boerderij en twee kerken. Herbestemming van deze gebouwen levert veel potentie: het leidt tot waardecreatie voor monument en omgeving en stimuleert gebiedsontwikkeling waarvan een hele regio kan profiteren. De recente beleidswijziging *Modernisering Monumentenzorg* wil dit verder accentueren. Er kan veel synergie opbloeien bij dergelijk hergebruik door een combinatie met aantrekkelijke vormen van verblijfsaccommodaties. De jaarlijkse nominaties voor het best gewaardeerde hotel betreffen dan ook veelal geslaagde vormen van hergebruik, zoals klooster Elsendaal bij Boxmeer in 2010. Door eigentijdse ontsluiting van erfgoed ontstaat een wederkerig en onderling versterkend verband tussen de verspreiding van kennis over, het waarderen van, en het betekenis geven aan erfgoed, waarbij de beleving het hele proces aanjaagt.

→ Figuur 1. De 'Vistor's journey'

Belang voor de cultuursector

Cultureel erfgoed siert onze leefomgeving en verleent toegevoegde waarde aan steden en dorpen. Het draagt bij aan eigenheid, betrokkenheid en trots op een stad of regio. Het toegankelijk maken van monumenten voor bezoekers en het vertellen van het verhaal versterkt de beleving van lokaal erfgoed en bevestigt de maatschappelijke relevantie. Bovendien heeft het beleidsprogramma *Belvedere* aangetoond dat behoud door ontwikkeling vanuit de gastvrijheidsbranche erfgoed laat renderen.

Belang vanuit de burgers

In algemene zin is bekend dat erfgoed bijdraagt aan het welzijn van bewoners omdat het verbindend werkt door zijn historiciteit en doordat het de *sense of place* versterkt. Verbondenheid vormt een belangrijk aspect in de identificatie met de omgeving en de constructie van een eigen identiteit. Globalisering, marketingcampagnes en kopieergedrag maken veel steden en regio's eenvormig. Al in 1976 introduceerde Relph het begrip 'plaatsloosheid'. Hij waarschuwde voor een wereld van onverschilligheid, middelmaat, zonder authenticiteit en met een gebrek aan waardering en respect voor plaatsen, hun betekenis en hun culturele biografie.

Belang voor de vrijetijdseconomie

Veelal ontbreekt het de cultuursector en de ondernemers aan inzicht in de waardeoordelen over erfgoed die leven binnen verschillende groepen. Het versterken van ondernemerschap door gebruik te maken van de unieke culturele identiteit van een regio vormt de doelstelling van het succesvolle Europese COLLABOR8 project (www.collabor8.me). Zo willen het Nationaal projectbureau Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stichting Veemarktkwartier te Tilburg het onderscheidende karakter van de streek benutten als bindmiddel voor samenwerking van ondernemersclusters.

Daarnaast is meer aandacht voor vraagsturing van belang voor de beleving van erfgoed. De steeds beter opgeleide Westerse burger van de 21e eeuw staat zelf aan het stuur van zijn leven. Hij ontwerpt zelf zijn programma van wonen, werken en recreëren en navigeert als bewoner of bezoeker in zijn leefomgeving met een eigen mentale kaart. Dit als individu zin en betekenis geven aan het leven - in combinatie met allerlei sociale regelsystemen - maakt vraagsturing onvermijdelijk en heeft dus consequenties voor dienstverleners in toerisme en vrije tijd. Niet het aanbod van een regio, maar het programma van de individuele bezoeker op een bepaalde tijd en plaats staat centraal. Persoonlijke verlangens en motieven diens zoektocht naar betekenis. Thomas Thijssen, lector Experience in Hospitality bij de Saxion Hogescholen, noemt dit de *visitor's journey*, de reis van de gast in de tijd en door de ruimte vanuit verlangens en behoeften, via reismotief, naar zoeken, vinden, selecteren, kiezen, kopen, doen, ervaren, waarderen, satisfactie, herinneren, doorvertellen en bereidheid tot herhaling (figuur 1). Om achter de werking van dit traject te komen is dialoog met bezoekers onontbeerlijk. Inzicht in de *visitor's journey* kan helpen om, in direct contact met de bezoeker, een aanpak te genereren die een nieuwe fase van groei kan betekenen voor bedrijven en organisaties in cultuur en toerisme (Thijssen, 2010). Daarmee is de vraag uit de titel *Verbindend verleden: de betekenis van cultureel erfgoed (h)erkend?* beantwoord, maar het antwoord vormt tegelijkertijd een uitdaging om de gewenste vraagsturing te implementeren! □

Michiel Flooren is programmamanager Gebiedsontwikkeling & Leisure bij Saxion Kenniscentrum Business Development & Hospitality Deventer (m.w.j.flooren@saxion.nl).